

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.029>
УДК 004.9:330.331.8-043.86
JEL: B41, D80, F63, O1, P5

А.А. ГРИЦЕНКО, д-р екон. наук, проф., академік НАН України,
заступник директора
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна
e-mail: agrytsenko@ief.org.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5030-864X>

ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Розкрито логіку та особливості сучасного інформаційно-цифрового етапу історичного розвитку економічних систем. З'ясовано місце цифровізації у взаємодії людини із зовнішнім світом, еволюцію типів людини і форми трансформацій базових інститутів у процесі становлення інформаційно-мережевої економіки.

Ключові слова: економічні системи; інформаційно-мережева економіка; цифровізація; цифрова, мережева і штучна людина; всезагальна власність; вільна праця; базовий і рентно-преміальний доходи.

Основний зміст сучасних соціально-економічних трансформацій визначається переходом від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої економіки. Від нього залежать усі інші перетворення в економіці та суспільстві. Але цей перехід може бути зрозумілий тільки як певний етап і результат усього попереднього розвитку суспільства. Виникнення людини і суспільства створило новий (соціальний) світ з притаманними йому закономірностями і формами розвитку. Це є нижньою межею існування суспільства. При цьому біологічна основа суспільства не зникла, вона перетворилася на підґрунтя суспільного життя. Людина є біосоціальною істотою. Як біологічна істота людина є соціалізованою твариною. І коли вона втрачає інституційні межі соціалізації, то відразу перетворюється на тварину і навіть звіра, готового розірвати свого противника. Тому суспільство створило систему виховання (соціалізації) індивідів і пенітенціарну систему й тюрми для ізолювання тих, хто суттєво порушує закони суспільного буття.

Ц и т у в а н н я: Гриценко А.А. Інформаційно-цифровий етап розвитку соціально-економічних систем. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 29—46. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.029>

Нині суспільство підійшло до верхньої межі свого існування, за якою виникає технологічний світ. Він поступово стає панівним, але не знищує соціальної форми життя (як свого часу остання не знищила біологічної форми), а перетворює її на підґрунтя технологічного буття. Штучний інтелект, системи автоматизованого і роботизованого виробництва, які в перспективі стануть основними виробниками матеріальних благ без фізичної участі людини, перетворюються на визначальні чинники подальшого прогресу. Біологічна, соціальна і технологічна форми розвитку стають щаблями сходження Всесвіту до вищих і складніших видів свого буття. Унаслідок цього людина перетворюється з біосоціальної на біосоціотехнологічну істоту, яка може бути зрозумілою тільки в єдності свого органічного і неорганічного тіла.

У цьому русі перспективи розвитку є такими ж широкими й значними, як і ризики, загрози та перспективи знищення суспільства. Звір, яким була людина до виникнення соціального життя, продовжує існувати в суспільстві в клітці соціальних інститутів і тільки в окремих випадках виривається на короткий час на волю. У технологічній формі буття він також не зникає, але клітка стає міцнішою за рахунок не тільки інституційних, а й технологічних обмежень. Але якщо звіру все-таки якимось чином вдасться вирватися на волю, то і міць його руйнівної сили буде значно більшою, бо він буде озброєний передовою технікою. Сучасне суспільство знаходиться між Сцїллою і Харібдою сьогодення та майбутнього. Для розуміння всіх цих перетворень необхідно знати їх місце в загальній логіці історичного процесу.

Отже, **мета статті** — з'ясувати особливості сучасного етапу історичної логіки розвитку економічних систем і зміст притаманних їй базових трансформацій.

ЛОГІКА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

З методологічної точки зору, розмаїття теорій щодо розуміння історії суспільства може бути зведене до двох основоположних підходів. Перший полягає в тому, що вся історія розглядається як історія різних цивілізацій [1], які проходять стадії виникнення, зростання, надлому і розпаду, в результаті чого цивілізації повністю зникають. «Таким чином, загальної історії у людства немає. Жодна існуюча цивілізація не може пишатися тим, що є вищою точкою розвитку порівняно з її попередницею»¹. С. Хантінгтон розглядає конфлікт цивілізацій як центральний і найбільш небезпечний аспект глобальної політики [2]. Другий підхід трактує історію як проходження людством послідовних щаблів (формацій), кожний з яких втілює в собі більш високу і розвинуту форму суспільства. Таким чином, суспільство має свою загальну історію і розвивається від більш низької до більш високої форми.

Між цими крайніми позиціями, одна з яких перебуває в межах цивілізаційного, а друга — формаційного підходів, лежить низка трактувань, концепцій, теорій, які поєднують унікальність і типологію розвитку. В цивілізаційній парадигмі існує теорія загальносвітового цивілізаційного процесу, в якому виокремлюють три стадії: доіндустріальну, індустріальну і постінду-

¹ Цивилизационный и формационный подходы. URL: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/civilizacionnyu-podhod.html> (дата звернення: 19.10.2021).

стріальну (Д. Белл [3], О. Тоффлер [4] та ін.). А у формаційній парадигмі визнаються певні унікальність і різноманітність соціокультурних проявів [5]. Але в будь-якому випадку розвиток передбачає, що попередні досягнення зберігаються в подальшому русі, і кожна наступна форма є більш розвинутою порівняно з попередньою. Однак ми не можемо сказати, що, наприклад, феодалізм є більш розвинутою формою рабства, а капіталізм — феодалізму. Навпаки, стверджується, що рабство вмирає з переходом до феодалізму, а феодалізм зникає з утвердженням капіталізму. Якщо брати до уваги тільки ці твердження, то відмінність між цивілізаційним і формаційним підходами полягає лише в тому, що за першим в основу покладено соціокультурні чинники, а за останнім — економічні. Але це не так.

Розвиток передбачає, що сутність явища зберігається (інакше воно перетворилося б на інше), а змінюються лише його форми. При цьому кожна наступна форма є більш адекватною сутності й повніше її виражає. Можна сказати, що розвивається сама сутність через форми свого прояву. Таким чином, розвиток є поєднанням двох нерозривно пов'язаних процесів. З одного боку, він знищує специфічно-історичні характеристики явища, з іншого — зберігає сутнісні риси, збагачуючи їх новими формами. Найбільша складність розуміння історичного процесу як розвитку полягає в знаходженні форми зняття (яке Гегель трактує як одночасне збереження і припинення [6, с. 168—169]) попереднього в наступному, минулого в сучасному.

Вирішити це завдання — означає знайти такі характеристики шаблів розвитку суспільства, які б сходили від абстрактного до конкретного, і, відповідно, кожна наступна характеристика була розвитком попередньої. При цьому вони повинні стосуватися сутнісних рис, відобразити суспільну форму відтворення головного ресурсу як продукту функціонування системи. Відповідно до цього критерію, можна виокремити:

- натурально-господарські системи;
- індустріально-ринкові системи;
- інформаційно-мережеві системи.

У *натурально-господарських системах* основні засоби і продукт виробництва мають натуральну форму, а суспільною формою їх відтворення є господарювання, націлене на задоволення потреб. Господарство — це ще не економіка. Господарство стає економікою, коли метою господарської діяльності стає не безпосереднє задоволення потреб, а ефект від порівняння затрат і результатів, що зумовлює необхідність абстрагування від конкретних форм продукту і представлення його в абстрактній формі вартості. Економіка — це особлива форма господарювання, пов'язана з ринковими відносинами [7].

Розвиток поділу праці та товарно-грошових відносин, які спочатку виникають на межі натуральних господарств, приводить до їх проникнення всередину господарської системи і перетворення її на ринково-економічну систему. Господарство перетворюється на товарне, функціональною формою якого є ринок, а розвинутою техніко-технологічною основою — індустріальне виробництво. Розвиток індустрії та товарно-ринкового господарства — один і той самий процес, розглянутий з двох боків: техніко-технологічного і соціально-економічного. Сформована на таких засадах система господарювання за своєю суттю є *індустріально-ринковою*.

У натурально-господарських та індустріально-ринкових системах основними результатами виробництва були речі й послуги, створені для власного споживання в господарстві або для обміну. Інформація там завжди була однією з передумов виробництва (які продукти можна споживати, які — ні; які повадки у тварин, на яких полювали; які товари користуються попитом; як виробити товар з меншими затратами тощо), але ніколи не ставала основним продуктом, на який націлено виробництво.

Розвиток виробництва, зростання продуктивності праці, техніко-технологічний прогрес перетворюють створення корисних речей на справу техніки (як у буквальному, так і у фігуральному сенсі). Найважливішими у виробництві та найдефіцитнішими стають знання про те, що і як робити. Носієм цих знань є інформація, продукування якої поступово стає головною ланкою виробництва. Функціональною формою відтворення натурального продукту було господарювання, індустріального продукту — ринок, а функціональною формою буття інформації є мережа. Саме в мережі інформація потрапляє в адекватне їй середовище. Вона є одночасно в усій мережі та в кожній її локальній точці.

Поняття інформації дуже широко використовується в науці, у різних її галузях, але його значення є одним з найбільш дискусійних [8]. Навіть існує думка, що немає і не може бути достатньо суворого й універсального його визначення [9]. Про невизначеність змісту інформації добре висловився Н. Вінер, який сказав, що інформація — це не матерія і не енергія, інформація — це інформація [10]. Таким чином, він відмовився від визначення поняття інформації, вважаючи її спорідненою з такими категоріями, як рух, життя, свідомість [11]. Спектр думок щодо сутності інформації поширюється від її трактування як феномену пізнання, свідомості, роз'яснення, повідомлення, даних до її визнання атрибутом матерії [12]. Так, академік В.М. Глушков писав: «Інформація в найзагальнішому її розумінні являє собою міру неоднорідності розподілу матерії та енергії в просторі й у часі, міру змін, якими супроводжуються всі процеси, що протікають у світі. <...> Інформацію несуть у собі не тільки поцятковані літерами аркуші книги або людська мова, але й сонячне світло, складки гірського хребта, шум водоспаду, шелест листя» [13, с. 17].

Безумовно, інформацію не можна пов'язувати лише з людською свідомістю і пізнанням, бо в такому разі не могла б існувати генетична інформація в живій природі, завдяки якій відбувається відтворення і забезпечується спадковість живих організмів. Існування генетичної інформації поза людською свідомістю визнано біологічною наукою. Але і в неживій природі будь-яка взаємодія є передачею інформації від одного об'єкта до другого. **У найбільш загальному вигляді інформацію можна визначити як зміст буття одного об'єкта в другому.** У пізнанні — це буття реального об'єкта в ідеальній формі у свідомості суб'єкта. У живій природі — це відтворення і буття найбільш суттєвих рис одного організму в іншому, породженому першим. У неживій природі — це відображення матеріально-енергетичного впливу одного об'єкта на інший. Наприклад, якщо зіткнулися два предмети, то кожний з них після зіткнення несе інформацію про енергетичний обмін з іншим предметом, завдяки чому визначаються його швидкість і напрямок руху тощо.

Інформація притаманна будь-якому буттю матеріальних та ідеальних предметів, але спочатку вона існує як їх внутрішня характеристика, не відокремлена від них. У процесі науково-технічного і суспільного розвитку інформація може бути «знята» з об'єкта, відокремлена від нього і набути самостійної форми існування. Це приводить до виникнення різного роду інформаційних систем. Найбільш адекватною формою існування інформаційного середовища є мережа. Тому економіка, що має своїм пріоритетним завданням виробництво інформації, адекватним середовищем якої є мережа, може бути охарактеризована як **інформаційно-мережева система господарювання**.

Суттєвою особливістю класифікації, за якою виокремлюються натурально-господарські, індустріально-ринкові та інформаційно-мережеві системи, є те, що вона побудована на основі методу сходження від абстрактного до конкретного, який є адекватним пізнанню логіко-історичного розвитку. Кожний історичний щабель не зникає безслідно, а знімається, тобто зникає як самостійний, але зберігається як момент наступного етапу розвитку. Так, натурально-господарські системи замінюються історично індустріально-ринковими, але натурально-господарські зв'язки виробника і споживача не зникають, вони лише стають опосередкованими товарно-грошовими відносинами. Виробник і споживач, виробництво і споживання продукту, що є характерним для натурально-господарських зв'язків, стали лише відокремленими частинами цілого, які зв'язані за допомогою обміну та грошей.

Перехід від індустріально-ринкових систем до інформаційно-мережевих також не знищує цих відносин, а перетворює їх на момент інформаційно-мережевих. Виробництво індустріальних продуктів та їх ринковий обмін також залишаються, а це означає, що разом з ними залишаються і натурально-господарські зв'язки. Але тепер ринкові відносини переносяться у віртуальний простір. Коли, наприклад, людина відпрацювала і одержала заробітну плату, яка зарахована на електронну банківську картку, то реально вона віддала продукт своєї праці, а одержала тільки запис на свій рахунок, що не є реальним благом. Реального обміну еквівалентів не відбулось. Але потім ця людина приходять у торговий центр і купує необхідний товар, тобто одержує реальне благо, а розраховується банківською карткою, тобто залишає продавцю лише електронний запис. Знову ніякого реального еквівалентного обміну не відбувається. Реальні товарно-грошові відносини зникли, вони перенесені у віртуальний простір, а реально залишилися натурально-господарські відносини (виробник створив корисну річ, а споживач нею користується). Ми повертаємося до натурально-господарських відносин, але на основі всіх історичних досягнень попереднього розвитку.

Всі названі системи господарювання мають свою внутрішню градацію. Так, **індустріально-ринкова економіка** розпочала свій розвиток як *індустріально-конкурентна система*. Товарно-ринкове господарство завжди формується як конкурентна система. Стандартизований товар виробляється для невідомого усередненого споживача. Життєздатність і ефективність господарства залежать від реалізації товару, тому виробник націлений на використання всіх факторів, що сприяють продажу (зростання продуктивності праці, застосування нових технологій, економія витрат, підвищення якості тощо). Це і створює конкурентні відносини, об'єктивно притаманні ринку. В цій системі

товарно-грошові відносини охоплюють усю економіку, перетворюють на товар робочу силу і підпорядковують виробництво створенню додаткової вартості.

Ринкова конкуренція внаслідок внутрішньої логіки об'єктивно веде до концентрації виробництва, виникнення монополій, розвитку планово-ринкових відносин спочатку всередині великих підприємств, а потім і на національному рівні. Історично доведення цієї лінії розвитку до логічного результату втілюється у формуванні *індустріально-планової системи*. У ній ринкові відносини не зникають, а підпорядковуються плановим, які стають панівними в масштабах держави. Класичним прикладом історичного втілення цієї системи був СРСР. Метою виробництва тут декларується задоволення потреб трудящих і суспільства в цілому. Економічно це втілюється у створенні суспільного продукту. Останній містить у собі відмінність між необхідним і додатковим продуктом, який також набирає вартісної форми, але ця відмінність не перетворюється на протилежність, бо необхідний і додатковий продукт привласнюється не різними класами, а безпосередньо або опосередковано (через суспільні фонди споживання) всіма членами суспільства.

Співіснування індустріально-конкурентної та індустріально-планової систем утворювало основну колізію ХХ ст., в якій еволюціонували обидві системи. Ця колізія двох систем об'єктивно завершується формуванням якісно нового утворення (третього) [14; 15], відмінного від класичних форм як централізовано-планових, так і ринково-конкурентних систем. У цьому суспільному утворенні комплементарно поєднуються націленість як на створення додаткової вартості, так і на задоволення потреб членів суспільства. Форми цього поєднання є різноманітними (соціальна держава ринкових економік, соціалізм з китайською специфікою, в'єтнамський соціалізм, розвиток маркетингових систем тощо). Але якщо в історичному русі виокремити внутрішню об'єктивну тенденцію розвитку спрямованості на задоволення потреб членів суспільства не виходячи за межі ринкових відносин, то ця тенденція буде представлена маркетингом.

Існує близько 500 визначень маркетингу², але всі вони так чи інакше акцентують увагу на задоволенні людських і суспільних потреб, а не тільки на одержанні прибутку, що є природною метою капіталістичного підприємства. Одне з найпоширеніших визначень: «Маркетинг (marketing) — це діяльність, спрямована на досягнення цілей підприємств, установ, організацій шляхом формування попиту і максимального задоволення потреб споживачів. У широкому сенсі призначення маркетингу полягає у «визначенні та задоволенні людських і суспільних потреб»³. Ф. Котлер, гуру маркетингу, так визначив це поняття: «Маркетинг — вид людської діяльності, спрямованої на задоволення потреб за допомогою обміну» [16, с. 21]. Сама концепція маркетингу також еволюціонує в напрямі більш повної орієнтації на врахування особливостей і задоволення потреб людей. За Ф. Котлером, моделі маркетингу розвивалися таким чином:

«Маркетинг 1.0 — маркетинговий підхід, який орієнтований на продукцію. Основна увага приділяється виробництву.

² Что такое маркетинг простыми словами: виды и функции, цели и задачи, стратегии и план. URL: <https://kazarabativat.ru/marketing/cto-takoe-marketing/> (дата звернення: 21.10.2021).

³ Маркетинг. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Маркетинг> (дата звернення: 21.10.2021).

Маркетинг 2.0 — маркетинговий підхід, який орієнтований на клієнта. Основна увага приділяється запитам та потребам клієнта і вмінню їх задовольняти.

Маркетинг 3.0 — маркетинговий підхід, який орієнтований на людину. Розглядає споживача як людину з активною життєвою позицією.

Маркетинг 4.0 — маркетинговий підхід, який розглядає клієнта як людину, що має розум, емоції, дух. Адаптація маркетингу до шляху покупця в цифровій економіці⁴.

Сьогодні вже формується «Маркетинг 5.0: технології заради гуманізму»⁵. Маркетинг є породженням ринку. Спочатку він досліджує ринок як умову збільшення продажів для зростання прибутковості. Але для цього з часом доводилося дедалі більше наближатися до споживача, вивчати його потреби, звички, емоції тощо. У кінцевому підсумку маркетинг має на меті дати кожному покупцеві той товар, який потрібен саме йому. Сьогодні людина може замовити за допомогою Інтернету товар за власними уподобаннями щодо кількісних та якісних характеристик, і цей товар буде зроблено і доставлено конкретному споживачеві. Це наближає роботу ринку до планової роботи на відомого споживача. Ринкова діяльність, спрямована на підвищення прибутковості, комплементарно доповнюється цілеспрямованою роботою на задоволення потреб споживача. Таким чином, маркетинг виходить за межі ринку і наближається до плану.

Історично еволюція індустріально-планових систем рухалась у напрямі посилення ринкових форм, а еволюція індустріально-конкурентних систем — у напрямі планових форм націленості на конкретного споживача. У результаті виник не синтез, а комплементарне, взаємодоповнююче поєднання двох систем в одну систему, яку можна назвати *індустріально-маркетинговою*. Вона утворює останню ланку індустріально-ринкової системи, яка історично замінюється інформаційно-мережевою. З точки зору формаційного підходу, це вже не класичний капіталізм і не класичний соціалізм, хоча фундаментальні засади того й іншого (конкурентного ринку і планового господарства) тут присутні. Таке поєднання планового капіталізму і ринкового соціалізму в одній соціально-економічній системі стає підґрунтям для переходу на новий щабель розвитку — до інформаційно-мережевої економіки, яка також має свої внутрішні етапи розвитку.

Відокремлення інформації про об'єкт від самого об'єкта створює можливість її передачі та відтворення образу об'єкта в ідеальній або віртуальній формі в іншому просторі. Спочатку зняття і передача інформації відбуваються за допомогою аналогових технологій, які передають інформацію у вигляді безперервної фізичної величини (звичайний магнітофон, грамофонні платівки, аналогове телебачення тощо)⁶. Радіомовлення, телебачення і відповідні технічні досягнення виникають на базі аналогових технологій. *На цьому етапі інформаційно-мережеві системи існують як інформаційно-аналогові.*

⁴ Там само.

⁵ Филипп Котлер «Маркетинг 5.0». URL: https://www.marketch.ru/marketing_marginalia/filipp-kotler-marketing-5-0/ (дата звернення: 21.10.2021).

⁶ Аналоговые и цифровые информационные технологии. URL: <https://studfile.net/preview/4604239/page:79/> (дата звернення: 27.10.2021).

Подальший техніко-технологічний прогрес створює можливість для переходу до цифрових технологій, які базуються на дискретному способі передачі інформації за допомогою цифрового коду⁷. Ці технології мають суттєві переваги порівняно з аналоговими за якісними і кількісними характеристиками. Тому «нові інформаційні технології є цифровими. До них належать, наприклад, архівація і стиснення інформації, сканування та розпізнавання текстів, цифрові радіо і телебачення, цифрова фотографія, цифрова відеозйомка, глобальна інформаційна мережа Інтернет (Internet) і електронна пошта (e-mail), віртуальна реальність»⁸. *На цьому етапі інформаційно-мережеві системи набувають форми інформаційно-цифрових.* Сьогодні людство перебуває саме на цьому етапі розвитку інформаційно-мережевих систем та інформаційно-мережевої економіки.

Найбільш розвинутою формою інформаційно-мережевих систем є нейромережеві системи, які виникають на основі математичного моделювання роботи нервової діяльності й людського мозку⁹ і відкривають перспективу штучного інтелекту¹⁰ з усіма наслідками, що випливають звідти. Усі ці системи виникають на базі нового знання, перетворення його на технології, що втілюються в економіці та надають їй відповідної визначеності (індустріальна, інформаційна, цифрова, нейромережева економіка тощо). Відповідно розвиваються системи господарювання.

З огляду на викладене, логіко-історичний розвиток індустріально-ринкових та інформаційно-мережевих систем має такі внутрішні етапи.

Індустріально-ринкові системи:

- а) індустріально-конкурентні;
- б) індустріально-планові;
- в) індустріально-маркетингові.

Інформаційно-мережеві системи:

- а) інформаційно-аналогові;
- б) інформаційно-цифрові;
- в) нейромережеві.

У цій класифікації розвитку кожний історичний щабель також не зникає безслідно, а знімається, тобто зникає як самостійний, але зберігається як момент наступного етапу розвитку. Наприклад, перехід від інформаційно-аналогових до інформаційно-цифрових систем у межах інформаційно-мережевої економіки не знищує аналогових сигналів, а переводить їх у дискретно-кодову форму. У свою чергу, перехід до нейромережевої системи не знищує цифрової форми інформації, а поєднує її з аналоговою. Квантовий комп'ютер також є не цифровою технологією в чистому вигляді, а певним чином її запереченням і переходом на новий рівень. Цифрові технології, на відміну від аналогових, базуються на тому, що сигнал приймає тільки одне з

⁷ Цифровой и аналоговый сигнал: в чем сходство и различие, достоинства и недостатки? URL: <http://elektrik.info/main/school/559-cifrovoy-i-analogovyy-signal-v-chem-shodstvo-i-razlichie-dostoinstva-i-nedostatki.html> (дата звернення: 27.10.2021).

⁸ Аналоговые и цифровые информационные технологии. URL: <https://studfile.net/preview/4604239/page:79/> (дата звернення: 27.10.2021).

⁹ Галушкин А.И. Нейронные сети. URL: https://bigenc.ru/technology_and_technique/text/4114009

¹⁰ Осипов Г.С. Искусственный интеллект: состояние исследований и взгляд в будущее. URL: <http://www.raai.org/about/persons/osipov/pages/ai/ai.html> (дата звернення: 28.10.2021).

Загальна структура цифрового розвитку
Джерело: складено автором.

двох дискретних цифрових значень. Робота квантового комп'ютера базується на принципі суперпозиції, а замість бітів використовуються кубіти, які можуть приймати одночасно два цифрових значення і комбінувати їх, що створює принципово нові можливості в обчисленнях і передачі інформації¹¹. Таким чином, квантовий комп'ютер одночасно є і запереченням, і розвитком цифрових технологій.

Виокремлення закономірних етапів еволюції економічних систем може бути розгорнуто в більш конкретний їх аналіз із залученням різних критеріїв і відповідних оцінок. Ґрунтовне дослідження спільного і відмінного в середньовіччі (це стосується натурально-господарських систем), епоху класичного капіталізму (індустріально-ринкова система) і сучасну добу (формування інформаційно-мережевої економіки) представлено в статті В.М. Гейця [17]. Провідним процесом сучасного етапу розвитку інформаційно-мережевої економіки є цифровізація, яка повинна бути досягнена як суперечливий процес технологізації соціального розвитку людини, її соціально-предметного тіла.

МІСЦЕ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В ЛОГІЦІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Місце цифровізації у загальній логіці розвитку суспільства та економіки визначається структурою співвідношення людського розуму із зовнішньою реальністю. Усі цифрові технології виникають у вигляді певних форм екстеріоризації та технізації ідеальних моментів людського мислення як інстру-

¹¹ Квантові комп'ютери: що це, як працюють, які перспективи? URL: https://blog.allo.ua/ua/kvantovi-komp-yuteri-shho-tse-yak-pratsyuyut-yaki-perspektivi_2018-07-39/ (дата звернення: 28.10.2021).

мента освоєння зовнішнього світу. Три структурних елементи людського мислення (пам'ять, формальна логіка і розум) у результаті використання цифрових технологій набувають зовнішніх форм існування, перетворюються на процеси, які відбуваються поза головою людини, хоча й у взаємодії з нею, що відображається в категорії віртуального.

Якщо ідеальне, за класичним визначенням, є те саме матеріальне, але пересажене в людську голову і перетворене в ній (процес інтеріоризації), то віртуальне, навпаки, є ідеальним, винесеним за межі людської голови і представлене як реальне (процес екстеріоризації). У віртуальному просторі формуються структурні елементи, які відповідають структурним елементам людського мислення. Такому структурному елементу, як пам'ять, відповідають хмарні, туманні технології та блокчейн. Екстеріоризація формальної логіки відбувається за рахунок когнітивних технологій та доповненої реальності, яка також базується на формально-логічних операціях. Екстеріоризація власне розумних функцій людини пов'язана із створенням штучного інтелекту, який спирається на великі дані (Big Data). Усе це потребує розвитку інфраструктури цифрової економіки, різних платформ, які з'єднують споживачів та виробників, і втілюється в різних сферах діяльності, унаслідок чого формуються найважливіші напрями розвитку цифрової економіки, її вплив на екологію [27] тощо. Цю розгорнуту взаємодію людського розуму і реальності в процесі перетворюючої діяльності людини можна подати схематично [18] (рис.).

РОЗВИТОК ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВОЇ ЕКОНОМІКИ

У процесі історичного розвитку змінюються не тільки техніко-технологічні та соціально-економічні системи, змінюється також людина. Розвиток цифрових технологій приводить до того, що людина починає базувати свою діяльність на використанні цифрових технологій і, таким чином, перетворюється на *цифрову людину (Digital Man)*. Така людина організовує свої роботу, побут, дозвілля, здійснює платежі тощо на основі використання цифрових технологій. Термін «цифрова людина» нині вже досить поширений. Є пояснення, що це означає в Інтернеті, є написані про це книги [19], знято фільми¹². Особливістю цього цифрового щабля еволюції людини є те, що вона залишається суб'єктом, який ставить мету, здійснює вибір, приймає рішення.

Але поступово людина стає дедалі залежнішою від інформації, яку вона отримує в цифровій мережі. Ця інформація починає визначати напрям думок людини, формувати її уподобання і спосіб мислення. По суті, вже не людина здійснює вибір і приймає рішення, а мережа. У цьому випадку людина стає просто інтелектуальним інструментом мережі й значною мірою втрачає свою суб'єктність. Цей процес ще не став панівним, але він активно розвивається. Маніпулювання за допомогою інформації поведінкою великих груп людей, залежність думок від певним чином поданої в соціальних мережах інформації стають досить поширеним явищем. Залежність людини у своїх найбільш суттєвих характеристиках (здійснення вибору, формуван-

¹² Digital Man. URL: <http://watch.keeno.tv/films/27410.html> (дата звернення: 16.11.2021).

ня мети діяльності, прийняття рішень) від мережі перетворює її на *мережеву людину (Net Man)*.

Характерною особливістю мережевої людини є її фрагментованість. Вона включена не в одну, а в багато різних (відповідно до функцій, що виконує людина в певний час) мереж (професійних, сімейних, статевих, приятельських, добугових, родинних, інколи кримінальних та ін.), які мають свої правила і норми, способи ставлення до дійсності, стереотипи поведінки тощо. Переходячи з мережі в мережу, людина змінює також свої мислення і поведінку. «При цьому різні форми поведінки і мислення не вступають у взаємозв'язок, унаслідок чого проявляються непослідовність і нелогічність дій людини... У підсумку особистість розпадається на різні функціональні частини, які лише зовнішньо з'єднані в її тілі... Саме з цим пов'язані дедалі частіші випадки девіантної поведінки людей, нелогічності та непрогнозованості вчинків тощо» [20, с. 17].

Подальший техніко-технологічний розвиток призводить до того, що людина все більше стає біотехносоціальною істотою. Штучні органи (зуби, кінцівки, серце, печінка, пластичні операції) перетворюють тіло людини на біотехнічне утворення. Інтернет, інформаційні технології розширюють можливості людського мозку, пам'яті тощо. Якщо людина не може згадати якусь інформацію, вона має можливість звернутися до Інтернету і знайти її там. Пам'ять людини, по суті, включає як ту інформацію, яка є в її мозку, так і ту, яку вона може отримати за допомогою інформаційних технологій, що є рівноцінним тому, що її мозок має як біологічну частину в голові людини, так і неорганічну за її межами. Технічні засоби, які використовує людина, стають її неорганічним тілом.

К. Маркс писав, що «практично універсальність людини проявляється саме в тій універсальності, яка всю природу перетворює в її неорганічне тіло, оскільки вона служить, по-перше, безпосереднім життєвим засобом для людини, а по-друге, матерією, предметом і знаряддям її життєдіяльності. Природа є неорганічне тіло людини, а саме — природа тією мірою, якою сама вона не є людське тіло» [21, с. 87]. Мікроскоп є продовженням і вдосконаленим людським оком, його неорганічною частиною. Сокира є продовженням і зміцненням людської руки, неорганічною її частиною. Комп'ютерна техніка є технологізацією логічних функцій людського мозку і в цьому сенсі його продовженням.

Уся історія людства є історією освоєння людиною природи, перетворення її на свої засоби виробництва і свою власність, у своє неорганічне тіло. В інформаційно-мережевій економіці інформація стає головним продуктом і ресурсом, панівною формою багатства суспільства і людини. А інформаційно-мережеві системи створюють можливість зробити неорганічне тіло одночасно власністю окремої людини і суспільства в цілому.

Перетворюючи природу і змінюючи себе, людина утверджується як біотехносоціальна істота, яка створює себе сама. Вона стає *штучною людиною (Artificial Man)*. Це твердження має не тільки той сенс, що людина інтегрує в себе створені нею технічні утворення (штучні органи, штучний інтелект), а й той, що вона від самого свого виникнення як соціальної істоти формує і розвиває себе сама в процесі суспільного прогресу. Інакше кажучи, людина як соціальна істота від самого початку є штучне, тобто створене самою людиною в спілкуванні з іншими, утворення. Але це залишається непомітним, прихованим за біологічною природою людини. І тільки інформаційно-мере-

жеве суспільство розгортає штучність людини повною мірою. Штучному інтелекту відповідатимуть штучні складові всіх інших характеристик людини, яка історично розгортає і доводить свою штучність. У процесі переходу від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої економіки разом з людиною змінюється вся архітектоніка системи господарювання, інститути, закони і механізми функціонування та розвитку.

ТРАНСФОРМАЦІЯ БАЗОВИХ ІНСТИТУТІВ

В основі будь-якої системи господарювання лежать три базових інститути: 1) інститут власності, який закріплює розподіл факторів виробництва за суб'єктами господарювання; 2) інститут включення робочої сили у виробничо-трудодовий процес (інститут доступу до виробничих ресурсів); 3) інститут розподілу результатів виробництва і перетворення їх на фактори виробництва. Ці інститути у своїй єдності та взаємодії забезпечують відтворення сталих характеристик соціально-економічної системи.

Щоб зрозуміти суть перехідних процесів від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої економіки, необхідно, перш за все, з'ясувати зміни в базових інститутах. Для індустріально-ринкової економіки типовим є виробництво ординарних економічних благ, їх обмін на основі ринкових законів і розподіл результатів виробництва відповідно до вартості ресурсів. Цьому відповідають інститути приватної власності на засоби виробництва, наймана праця і розподіл за вартістю і капіталом (найманий працівник одержує вартість робочої сили у формі заробітної плати, а підприємець-капіталіст — додаткову вартість у формі прибутку на капітал).

Індустріально-ринкова економіка є «виробництвом товарів за допомогою товарів». Саме так називається всесвітньо відома праця П. Сраффа [22]. Сформована і достатньо розвинута інформаційно-мережева економіка являтиме собою виробництво інформації за допомогою інформації, яка стане головним продуктом і головним ресурсом функціонування економіки. Це не означає, що нічого іншого не буде. Буде все, але основоположним і головним стане продукування інформації — мережевого блага, яке, на відміну від ординарного, може бути одночасно у власності всіх і кожного та використовуватиметься ними. Цьому відповідає не приватна, а всезагальна власність.

Разом з формуванням інформаційно-мережевої економіки набирають сили відносини всезагальної власності, які неодмінно вступають у суперечність з приватною власністю, що виявляється в різноманітних формах боротьби за регулювання прав інтелектуальної, промислової власності, виникненні піратських партій, які борються за зміну законодавства у сфері авторського права і патентів, відстоюють право на приватне життя в Інтернеті тощо. Існує Інтернаціонал піратських партій¹³. Депутати від цих партій присутні навіть у Європарламенті¹⁴.

¹³ Pirate Parties International Statutes. URL: https://web.archive.org/web/20190224115756/http://int.piratenpartei.de/wiki/images/a/a6/Statutes_of_the_Pirate_Parties_International.pdf (дата звернення: 07.12.2021).

¹⁴ У Європарламенті четверо депутатів від «Піратської партії» приєдналися до «Зелених». *Українформ*. 2019. 05 чер. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2715063-u-evroparlamentu-cetvero-deputativ-vid-piratskoi-partii-priednalisia-do-zelenih.html> (дата звернення: 07.12.2021).

Для індустріально-ринкової економіки характерною є наймана праця. Її суть полягає в тому, що робітник продає свою робочу силу, якою в процесі виробництва розпоряджається власник ресурсів. Для інформаційно-мережевої економіки адекватною є вільна праця, коли працівник у процесі виробництва сам розпоряджається своєю робочою силою і продає не її, а інформацію як продукт своєї праці. Така форма організації виробництва не вимагає концентрації працівників на фабриці чи в установі, вони можуть знаходитись у будь-якій точці економічного простору і працювати на свого роботодавця-замовника. В індустріально-ринковій економіці юридична форма договору між робітником і роботодавцем має своїм економічним змістом з'єднання робітника із засобами виробництва і передачу розпорядження робочої сили капіталісту. В інформаційно-мережевій економіці ця форма договору має інший зміст — виготовлення за плату певного інформаційного продукту. Але якщо так, то інформаційний продукт продається за свою повну вартість і додаткової вартості не виникає. А це означає, що і не існує капіталізму як способу виробництва.

У свою чергу, виробник для створення інформаційного продукту повинен придбати на ринку необхідні засоби виробництва, якими переважно також є інформація, тобто на ринку він виступає таким самим замовником, як і споживач результатів його діяльності. Це означає, що в інформаційно-мережевій економіці кожний учасник суспільного виробництва знаходиться в рівних відносинах з іншим учасником мережі, створює і продає продукт своєї праці за повною вартістю. Така система відносин за своєю сутністю не є і не може бути капіталістичною, хоча формально форма руху ресурсів як капіталу може зберігатися.

Розглянуте вище виступає в такому вигляді, якщо мати на увазі розвинуте інформаційно-мережеве суспільство в його власній визначеності. Але людина є предметною істотою, яка повинна споживати їжу, одягатися, мати житло, предмети широкого вжитку тощо. Вона не може їсти інформацію, одягати її і жити в ній. Тому ця частина економіки, яка займатиме незначне місце, зберігається. Тут діятимуть ринкові закони, притаманні індустріально-ринковій економіці, але в модифікованій інформаційно-мережевій формі (наприклад, попит на мобільний телефон як змішане ординарно-мережеве благо).

Подібно до того, як перехід від натурально-господарської до індустріально-ринкової системи не знищує виробництва, розподілу, обміну і споживання продуктів, а переводить їх на ринкові засади і надає їм ринкової форми, так і перехід від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої системи не знищує вартісних відносин, а переводить їх у віртуальний простір і надає їм мережевого характеру. Крім того, необхідно мати на увазі, що ще тривалий час існуватимуть перехідні форми, де, наприклад, робітник, що створює інформаційний продукт, залишатиметься значною мірою робочою силою, яку технологічно включено у виробництво інформаційного продукту, організованого роботодавцем, і одержуватиме не ціну продукту, а ціну робочої сили або щось середнє між ними.

Розвиток інформаційно-мережевих технологій, суттєве зростання продуктивності праці та вивільнення значної частини населення із сфери виробництва значно актуалізують проблему зайнятості, структури форм ді-

яльності, вільного часу, дозвілля тощо. Вільна праця як інститут, притаманний інформаційно-мережевій системі господарювання, матиме принаймні троїсте значення: 1) вільний вибір між працею і незайнятістю в суспільній сфері (людина вільно вибирає: працювати їй у звичному сенсі слова чи ні); 2) вільний вибір видів діяльності (у якій сфері працювати, яку мати професію, чим займатися); 3) вільна праця як така, що звільнена від зовнішнього контролю за трудовими операціями і здійснюється за власним цілепокладанням. Інакше кажучи, людина може вибирати, працювати їй чи ні; якщо вона вибирає працю, то далі може вільно вибрати вид діяльності, сферу зайнятості, професію; якщо вона це зробила, то подальша її діяльність є вільною від примусу і здійснюється за власними цілями.

Інститутам всезагальної власності та вільної праці відповідає адекватний їм інститут розподілу результатів виробництва. Зважаючи на те, що у сфері виробництва працюватиме тільки частина членів суспільства та існуватиме вільний вибір зайнятості, розподіл повинен бути організований у такий спосіб, щоб кожний індивід незалежно від його вибору мав можливість задовольнити всі свої розумні потреби. Це досягається за рахунок безумовного базового доходу.

Проблеми безумовного базового доходу дуже активно обговорюються в науковій літературі, існують різні точки зору, концепції та теорії, проводяться різноманітні експерименти з його впровадженням як у багатих, розвинутих, так і в бідних країнах, що мають невисокі доходи на душу населення [23—26; 28; 29; 31, р. 41]¹⁵. В умовах переходу від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої економіки безумовний базовий дохід може набувати проміжних форм, мати різні механізми реалізації, його функції можуть виконувати інші за своєю суттю виплати тощо. Але у сформованому інформаційно-мережевому суспільстві він повинен забезпечувати задоволення всіх розумних потреб людини, визначених на наукових засадах.

Проте одержання базового доходу не є підставою для відмови від участі в суспільно корисній діяльності. Дослідження, проведені з цього питання, показують, що впровадження цього доходу суттєво не впливає на бажання працювати¹⁶. Крім того, потрібно мати на увазі, що безумовність є відносним поняттям. Наприклад, у будь-якому разі умовою отримання базового доходу є громадянство країни. Пенсія з точки зору поточних виплат є безумовним доходом, але право на її отримання пов'язане з трудовим внеском у попередній період. З цієї точки зору, це не є безумовний дохід.

Базовий дохід може, наприклад, набрати форми гарантованого державою доходу. Якщо людина заробляє більше величини гарантованого доходу, то вона не отримує додаткових виплат, а якщо її заробіток менший від гарантованого доходу, то вона отримує відповідну доплату. Дохід, який отримується понад базовий дохід, у суспільстві, яке функціонує на інформаційно-мережевих засадах, можна назвати рентно-преміальним. Він завжди пе-

¹⁵ Социальный эксперимент в Германии. Введение базового дохода. URL: <https://de-de-de.livejournal.com/814582.html> (дата звернення: (дата звернення: 07.12.2021).

¹⁶ Безусловный базовый доход: что это такое, и как он работает? *Inform.buro*. 2017. 16 лис. URL: <https://informburo.kz/stati/bezuslovnyy-bazovyy-dohod-cto-eto-takoe-i-kak-on-rabotaet.html> (дата звернення: 09.12.2021).

ревищує базовий гарантований дохід, який є нормальним (тобто таким, що забезпечує задоволення всіх нормальних потреб) і привласнюється на основі використання ресурсу, що відрізняє суб'єкта від інших і надає йому переваг. Джерелом рентного доходу завжди є вартість, яка перевищує нормальний дохід (середній прибуток, середній банківський процент, середню зарплату тощо) і привласнюється на основі монопольного володіння ресурсом (землею як власністю, як об'єктом господарювання, особливими здібностями тощо). Рента завжди є феноменом монополізації володіння ресурсом, що дозволяє частині додаткової вартості не брати участі в усередненні доходу.

В умовах інформаційно-мережевої економіки рентно-преміальний дохід утворюється за рахунок вартості, яка залишилася після забезпечення базового доходу всіх членів суспільства. Формальною основою його привласнення є володіння монопольним ресурсом. Рентно-преміальний дохід може набирати форми інтелектуальної, інноваційної, кваліфікаційної ренти, ренти за місцеположенням та ін.

Безумовний базовий і рентно-преміальний доходи за своєю суттю є різними формами рівнозабезпечуючого доходу. Перший реалізує рівність у забезпеченні всіх розумних потреб (хоча самі ці потреби можуть бути різними), другий — рівність у можливості реалізувати свої особисті переваги.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що основний зміст трансформацій базових інститутів у процесі історичного перетворення індустріально-ринкової на інформаційно-мережеву економіку полягає в зміні панівних інститутів, що втілюється в переході від: 1) приватної власності до всезагальної, 2) найманої праці до вільної, 3) розподілу за вартістю і капіталом до рівнозабезпечуючого розподілу з базовим і рентно-преміальним доходами.

ВИСНОВКИ

Сучасне суспільство перебуває на інформаційно-цифровому етапі формування інформаційно-мережевої економіки, коли провідну роль у технологічному розвитку відіграє цифровізація, яка повною мірою спирається на попередній — індустріально-маркетинговий — щабель розвитку, використовує зародки наступного — нейромережевого — етапу (штучний інтелект), створює підґрунтя для трансформації інститутів власності, праці та розподілу результатів виробництва, змінює людину, способи її життя та обумовлює суперечливість, нестабільність і конфліктність соціально-економічного розвитку. З'ясування особливостей інформаційно-цифрового розвитку, його історичного місця і меж, спадних і висхідних тенденцій різноманітних техніко-технологічних і соціально-економічних процесів є неодмінною умовою розуміння сучасності та пошуку адекватних відповідей на її виклики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тойнби А. Дж. Постижение истории. М., Айрис-Пресс, 2010. 640 с.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М., ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. М., Academia, 2004. 788 с.
4. Тоффлер Э. Третья волна. М., АСТ, 2004. 784 с.
5. Келле В.Ж., Ковальзон М.Я. Теория и история. М., Политиздат, 1981. 288 с.
6. Гегель Г. Наука логики. Т. 1. М., Мысль, 1970. 501с.

7. Гриценко А.А. Философия хозяйства и политическая экономия: комплементарный дискурс. *Хозяйство и мысль*. Юбилейный моногр. сб. М., ТЕИС, 2015. С. 133—143.
8. Столяров Ю.Н. Сущность информации. М., ГПНТБ, 2000. 120 с.
9. Моисеев Н.Н. Современный рационализм. М., МГВП КОКС, 1995. 376 с.
10. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине; или Кибернетика и общество. 2-е изд. М., Наука; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983. 344 с.
11. Винер Н. Кибернетика, или Управление и связь в животном и машине. 2-е изд. М., Советское радио, 1968. 201 с.
12. Хургин В. Об определении понятия «информация». *Информационные ресурсы России*. 2007. № 3. URL: http://www.aselibrary.ru/datadocs/doc_571qu.pdf
13. Готт В.С., Семенюк Э.П., Урсул А.Д. Социальная роль информатики. М., Знание, 1987. 224 с.
14. Колодко Г.В. Соціалізм чи капіталізм? *Tertium datur. Економіка і прогнозування*. 2018. № 1. С. 7—36.
15. Геєць В.М., Гриценко А.А. «TERTIUM DATUR» Гжегожа Колодко. *Економічна теорія*. 2019. № 1. С. 5—19.
16. Котлер Ф. Основы маркетинга. М., Издательский дом «Вильямс», 2007. 656 с.
17. Геєць В.М. Соціалізація і її успішність у моделі осягнення розвитку соціального світу. *Економічна теорія*. 2021. № 4. С. 5—40.
18. Гриценко А.А. Цифровой розвиток: структура, капіталізація та соціалізація. *Економічна теорія*. 2018. № 4. С. 5—20.
19. Скинер К. Человек цифровой. Четвертая революция в истории человечества, которая затронет каждого. М., Изд-во «Манн, Иванов и Фербер», 2019. 304 с.
20. Иерархия и сети в институциональной архитектонике экономических систем. Под ред. А.А. Гриценко. НАН Украины, Ин-т экон. и прогнозирова. К., 2013. 580 с.
21. Маркс К. Экономически-философские рукописи 1844 года. Соч. 2-е изд. Маркс К., Энгельс Ф. Т. 42. М., Политиздат, 1974. 607 с.
22. Сраффа П. Производство товаров посредством товаров. М., ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 160 с.
23. Квашнин Ю.Д. Базовый доход для европейских стран: от теории к практике. *Современная Европа*. 2019. № 3. С. 171—181.
24. Гонтмахер Е.Ш. Базовый доход: пролог к социальной политике XXI века? *Экономическая политика*. 2019. Т. 14. № 2. С. 156—177.
25. Золотов С.А. Безусловный основной доход: сущность и проблемы реализации. *Вестник НГИЭИ*. 2016. № 9 (64). С. 7—14.
26. Жаворонков Р.Н. Безусловный основной доход — будущее социального обеспечения? *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина*. 2019. № 11. С. 106—116. URL: <https://vestnik.msal.ru/jour/article/view/940/940>
27. Vishnevsky V.P., Harkushenko O.M., Zanizdra M.Yu., Kniaziev S.I. Digital and Green Economy: Common Grounds and Contradictions. *Science and Innovation*. 2021. No. 3. P. 14—27.
28. Copeland J. Universal Basic Income: More Empirical Studies. URL: <https://sevenpillar-sinstitute.org/universal-basic-income-more-empirical-studies> (дата звернення: 09.12.2021).
29. Perkiö J. Universal Basic Income. A New Tool for Development Policy? Helsinki, International solidarity work. 2014. 12 p. URL: <https://www.kvsolid.fi/wp-content/uploads/2014/01/Universal-Basic-Income-A-New-Tool-for-Development-Policy.pdf>
30. Reed H., Lansley S. Universal Basic Income: An idea whose time has come? London, Compass, 2016. 19 p. URL: <https://www.compassonline.org.uk/wp-content/uploads/2016/05/UniversalBasicIncomeByCompass-Spreads.pdf>
31. Zheng Y., Guerriero M., Lopez E.V., Haverman P. Universal basic Income. A Working Paper. *UNDP China*. 2017. 41 p. URL: <http://www.cn.undp.org/content/china/en/home/library/poverty/universal-basic-income--a-working-paper.html>

Стаття надійшла 28.12.2021

REFERENCES

1. Toynbee A.J. A Study of History. Moscow, Airis-Press, 2010 [in Russian].
2. Huntington S.P. Clash of Civilizations. Moscow, LLC «Publisher AST», 2003 [in Russian].
3. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. Moscow, Academia, 2004 [in Russian].

4. Toffler A. The Third Wave. Moscow, AST, 2004 [in Russian].
5. Kelle V., Kovalzon M. Theory and History. Moscow, Politizdat, 1981 [in Russian].
6. Hegel G. Science of Logic. Vol. 1. Moscow, 1970 [in Russian].
7. Grytsenko A.A. Philosophy of Economy and Politic Economy: Complementary Discourse. *Economy and Thought*. Moscow, TEIS, 2015 [in Russian].
8. Stolyarov Yu.N. Essence of Information. Moscow, GPNTB, 2000 [in Russian].
9. Moiseev N.N. Modern Rationalism. Moscow, SSIE of IPCS, 1995 [in Russian].
10. Wiener N. Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. Cybernetics and Society. 2nd edition. Moscow, Nauka, Main Editorial Office of Publications for Foreign Countries, 1983 [in Russian].
11. Wiener N. Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. 2nd edition. Moscow, Sovetskoye radio, 1968 [in Russian].
12. Khurgin V. On the definition of the concept of «information». *Information Resources of Russia*, 2007, No. 3, available at: http://www.aselibrary.ru/datadocs/doc_571qu.pdf [in Russian].
13. Gott V., Semenyuk E., Ursul A. The Social Role of Informatics. Moscow, Znaniye, 1987 [in Russian].
14. Kolodko G.W. Socialism or capitalism? Tertium datur. *Economy and Forecasting*, 2018, No. 1, pp. 7-36 [in Ukrainian].
15. Heyets V., Grytsenko A. «TERTIUM DATUR» by Grzegorz W. Kolodko. *Economic Theory*, 2021, No. 4, pp. 5-19 [in Ukrainian].
16. Kotler P. Marketing Essentials. Moscow, Williams Publishing, 2007 [in Russian].
17. Heyets V. Socialization and its success in the model of achieving the development of the social world. *Economic Theory*, 2021, No. 4, pp. 5-40 [in Ukrainian].
18. Grytsenko A. Digital development: structure, capitalization and socialization. *Economic Theory*, 2018, No. 4, pp. 5-20 [in Ukrainian].
19. Skinner C. Digital Human: The Fourth Revolution of Humanity Includes Everyone. Moscow, Mann, Ivanov & Ferber, 2019 [in Russian].
20. Hierarchy and Networks in the Institutional Architectonics of Economic Systems. A.A. Grytsenko (Ed.). NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, Kyiv, 2013 [in Russian].
21. Marx K. Economic and Philosophical Manuscripts of 1844. 2nd edition, Marx K., Engels F., Vol. 42. Moscow, Politizdat, 1974 [in Russian].
22. Sraffa P. Production of Commodities by Means of Commodities. Moscow, UNITY-DANA, 1999 [in Russian].
23. Kvashnin Yu. Basic Income for the European Countries: From Theory to Practice. *Contemporary Europe*, 2019, No. 3, pp. 171-181 [in Russian].
24. Gontmakher E. Basic Income as a Prologue to Social Policy of the 21st Century. *Economic Policy*, 2019, Vol. 14, No. 2, pp. 156-177 [in Russian].
25. Zolotov S. Basic income: Nature and problems of realization. *Bulletin NGII*, 2016, No. 9 (64), pp. 7-14 [in Russian].
26. Zhavoronkov R. Basic income - future of social security? *Courier of Kutafin Moscow State Law University*, 2019, No. 11, pp. 106-116, available at: <https://vestnik.msal.ru/jour/article/view/940/940> [in Russian].
27. Vishnevsky V., Harkushenko O., Zanizdra M., Kniaziev S. Digital and Green Economy: Common Grounds and Contradictions. *Science and Innovation*, 2021, No. 3, pp. 14-27.
28. Copeland J. Universal Basic Income: More Empirical Studies. Available at: <https://sevenpillarsinstitute.org/universal-basic-income-more-empirical-studies> (accessed on: 09.12.2021).
29. Perkiö J. Universal Basic Income. A New Tool for Development Policy? Helsinki, International Solidarity Work, 2014, available at: <https://www.kvsolid.fi/wp-content/uploads/2014/01/Universal-Basic-Income-A-New-Tool-for-Development-Policy.pdf>
30. Reed H., Lansley S. Universal Basic Income: An idea whose time has come? London, Compass, available at: <https://www.compassonline.org.uk/wp-content/uploads/2016/05/UniversalBasicIncomeByCompass-Spreads.pdf>
31. Zheng Y., Guerriero M., Lopez E.V., Haverman P. Universal basic Income. *A Working Paper. UNDP China*, 2017, available at: <http://www.cn.undp.org/content/china/en/home/library/poverty/universal-basic-income--a-working-paper.html>

Received on December 28, 2021

Andrii Grytsenko, Dr. Sci. (Econ.), Professor,
Academician of the NAS of Ukraine, Deputy Director
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasna Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

INFORMATION-DIGITAL STAGE
OF DEVELOPMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS

The logic of the historical development of economic systems is revealed and the place and role of the modern, information-digital stage in it is clarified. In the industrial-market system of management the industrial-competitive, industrial-planned and industrial-marketing stages of development are distinguished. Information-network system goes through the information-analog, information-digital and neural network stages of its progress. The understanding of information as the content of the existence of one object in another is substantiated. The place and role of digitalization in the process of human interaction with the external environment are clarified. It is shown that three structural elements of human thinking (memory, formal logic and reason), formed as a result of internalization of objective connections of the real world, as a result of digital technology use they are exteriorized and transformed into virtual processes that take place outside the human head, although in interaction with it. Clouds, fog technologies and blockchains correspond to such a structural element as memory. The exteriorization of formal logic is due to cognitive technologies and augmented reality. The exteriorization of the actual mental functions of man is associated with the creation of artificial intelligence, which is based on Big Data. The forms of human development in the process of formation of information-network economy are shown: the digital man remains an entity that sets its own goals and comprehensively uses digital technologies to achieve them; the network man partially loses subjectivity, becoming dependent in its thoughts and actions on network information; the artificial man, who as a social being from the very beginning of human existence is such, unfolds its artificiality fully in its inorganic body and becomes a biotechnosocial being. The logic of transformations of basic institutions in the formation of information-network economy is clarified: the decisive importance passes from private ownership of material goods to universal ownership of information; hired labor is replaced by freely exercised labor; the distribution according to value and capital turns into distribution, which is carried out in the form of basic and rental income.

Keywords: *economic systems; information-network economy; digitization; digital, network and artificial man; universal ownership; freely exercised labor; basic and rent-premium income.*